

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (CÜİFD),
XIX, 2 (15 Aralık 2015), ss. 273 - 292
Cumhuriyet University Journal of Faculty of Theology (CUJFT),
XIX, 2 (December 15, 2015), pp. 273 - 292
Sayısal Nesne Tanımlayıcı/ Digital Object Identifier (DOI):
<http://dx.doi.org/10.18505/cuifd.42043>
Geliş Tarihi / Received Date: 09.07.2015
Kabul Tarihi / Accepted Date: 25.11.2015

ENDÜLÜS EMEVÎ EMİRLERİNDEN HİŞÂM B. ABDURRAHMAN DÖNEMİ

Sena KAPLAN*

Özet: Hişâm b. Abdurrahman b. Muâviye el-Ümevî, Endülüs Emevî Devleti'nin ikinci emiridir. Babası I. Abdurrahman'ın vefatının ardından tahta geçmiş ve sekiz yıl boyunca iktidarda kalmıştır. Bu süre içerisinde iç isyanlarla da uğraşmış ve bu isyanları sonlandırarak devleti istikrara kavuşturmuştur. Dindarlığı, ilme meraklı oluşu ve adaleti nedeniyle er-Râzî lakabı verilen Hişâm, ulemâyı koruyup kollamış ve onları el üstünde tutmuştur. Ayrıca bu dönemde önemli imar faaliyetleri de gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hişâm b. Abdurrahman, Endülüs Emevî Emirliği,
er-Râzî.

* Arş. Gör., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi (sena.kaplan@hotmail.com).

** CÜİFD, yılda 2 defa (15 Haziran ve 15 Aralık) Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından yayımlanan akademik bir dergidir. Yayımlanmak üzere gönderilen makaleler, ez iki hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik değerlendirmesine tabi tutulur. Ayrıca **intihal tespitinde** kullanılan özel bir program aracılığıyla makalelerin daha önce yayımlanmamış olduğu ve intihal içermediği teyit edilir.

** CUJFT, is a peer-reviewed academic journal published twice (June 15 and December 15) a year by Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas/Turkey. This journal uses double-blind review fulfilled by at least two reviewers. In addition, all articles are checked by means of a program in order to confirm they are not published before and avoid plagiarism.

The Life and Emirate of Hisham b. Abd-ar-rahman from Andalusian Umayyad Dynasty

Abstract: Hisham b. Abd-ar-rahman b. Muawiyah is the second amir of Andalusian Umayyad Dynasty. After his father Abd-ar-rahman I's death, he ascended the throne and stayed there for eight years. Meanwhile he dealt with rebellions and suppressed the revolts. Hisham, who was called al-Radhi because of his piety, justice and curiosity for knowledge, protected and cherished the ulamâ. In addition, there has been important construction works in this period.

Keywords: Hisham b. Abd-ar-rahman, Andalusian Umayyad Dynasty, al-Radhi.

GİRİŞ

Müslümanlar Emevî Halifesi Hişâm b. Abdülmelik döneminde Musa b. Nusayr ve Tarık b. Ziyad liderliğindeki ordularla Endülüs'ü fethettiler. Fetihden sonra 92-138/ 711-756 tarihleri arasındaki süreçte Endülüs bölgesi Emevî Devleti'ne bağlı bir valilik olarak yönetildi.

Emevîler'in yıkılıp Abbâsî Hanedanlığı'nın iktidarı ele geçirmesinin ardından Halife Ebu'l-Abbas es-Seffah'ın emriyle Emevî ailesi üyeleri birer birer yakalanarak öldürüldüler. Bu kıyımdan kurtulan Emevî halifelerinden Hişâm b. Abdülmelik'in torunu Abdurrahman b. Muâviye (Abdurrahman ed-Dâhil) Endülüs'e kadar gelmeyi başardı ve burada yeni bir İslam devleti kurdu. I. Abdurrahman'ın emirliği, devletin kuruluşu aşamasında dahilî ve haricî gruplarla mücadele ederek geçti. Abdurrahman ed-Dâhil'den sonra yerine oğlu Hişâm geçti. I. Hişâm dönemi ülkede meydana gelen iç isyanlara rağmen, ülkeye Mâlikî mezhebinin girişi, yapılan imar faaliyetleri gibi konularla ön plana çıktı. Endülüs Emevî Devleti'nde siyasi olduğu kadar, kültür ve medeniyet açısından da önemli olan bu dönemi incelemenin, Endülüs tarihi çalışmalarına katkı sağlayacağı düşünülerek, Hişâm b. Abdurrahman devri bu makalede ele alınmıştır.

A. HİŞÂM'IN DOĞUMU VE AİLESİ

Ebu'l-Velîd er-Râdî Hişâm b. Abdurrahman b. Muâviye el-Ümevî, 139/756-757 yılında Kurtuba'da dünyaya geldi.¹ Endülüs Emevî Devleti'nin kurucusu ve ilk emiri olan I. Abdurrahman'ın oğludur. Annesi ise Berberî Zenata kabilesinden Hulel'dir.² Künyesi Ebu'l-Velîd'dir.³

B. HİŞÂM DÖNEMİNDE DÂHİLÎ DURUM

Abdurrahman b. Muâviye b. Hişâm b. Abdülmelik, Abbâsîler'den kaçarak, 1 Rebiülevvel 138/14 Ağustos 755 tarihinde Endülüs'e geldi. Burada Endülüs valisi Yûsuf el-Fihri ile mücadelesinin ardından iktidarı ele geçirdi ve Endülüs Emevî Devleti'ni kurdu. I. Abdurrahman, devletin kuruluş aşamasında iç isyanlarla uğraşmak zorunda kaldı, fakat bu isyanları başarıyla sonlandırdı. Vefat ettiğinde, ardında yaklaşık üç yüzyıl devam edecek olan Endülüs Emevî Devleti'ni bıraktı.

1. Emir Olarak Atanması

Emir Abdurrahman 172/788 yılında vefat etmeden önce, on bir oğlu arasından ikinci oğlu Hişâm'ı yerine veliaht tayin etti. Diğer oğulları

-
- ¹ *Zikr'u Bilâdi'l-Endelüs*, (müellifi meçhul), thk. ve trc., Luis Molina, Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas Instituto Miguel Asin, 1983, c. I, s. 114; Ebî Muhammed b. Abdullah b. Ebî Bekr el-Kudâi İbnü'l-Ebbâr, *el-Hulleti's-Siyerâ*, thk., Hüseyin Münis, 2. baskı, Kahire: Dâru'l-Meârife, 1985, c. I, s. 42; Ahmed b. Muhammed b. İzâri el-Merraküşî, *el-Beyânü'l-Muğrib fi Ahbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, thk., G.S. Colin – E. Levî-Provençal, Beyrut: Dâru's-Sekâfiyye, 1980, c. II, s. 61; Ahmed b. Muhammed Makkarî, *Nefhu't-Tîb min Gusni'l-Endelüsü'r-Ratîb*, Beyrut: Dâr-u Sâdir, 1928, c. I, s. 334.
- ² Muhammed b. Abdillâh Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb, *Târîhu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, thk., E. Levî-Provençal, Beyrut: Dâru'l-Mekşûf, 1956, s. 12; Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, c. I, s. 334. Hişâm'ın annesinin adının Havra olduğu da söylenmektedir (bkz. *Zikr'u Bilâdi'l-Endelüs*, c. I, s. 118; Ebî Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr Fütûh b. Abdillâh el-Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis fi Zikri Vülâti'l-Endelüs*, yy.: Dârü's-Sadriyye, 1966, s. 10; Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülvâhid Merraküşî, *Târîhu'l-Endelüs*, Kahire: Matbaatü'l-Cemâliyye, 1914, s. 10; Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülvâhid Merraküşî, *el-Mû'cib fi Tellîsi Ahbâri'l-Mağrib*, Leiden: Brill, 1881, s. 16; İbn İzâri'de ise adı Cemal olarak geçer (İbn İzâri, *el-Beyânü'l-Muğrib*, c. II, s. 61).
- ³ el-Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis*, s. 10; Ahmed b. Yahyâ b. Ahmed ed-Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis fi Târîhi Ricâli Ehli'l-Endelüs*, yy.: Matbaatü'r-Rûhus, 1884, s. 16; İbnü'l-Ebbâr, *el-Hulleti's-Siyerâ*, c. I, s. 42; Merraküşî, *Târîhu'l-Endelüs*, s. 10; Merraküşî, *el-Mû'cib*, s. 16; İbn İzâri, *el-Beyânü'l-Muğrib*, c. II, s. 61; Şihâbeddîn Ebu'l-Abbâs Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, thk., Abdülmecid Türhaynî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004, c. XXIII, s. 206; İbnü'l-Hatîb, *Târîhu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, s. 12.

Süleyman ve Abdullah Şam'da dünyaya geldiler.⁴ Hişâm'ın annesi ise Abdurrahman'ın Berberî Benî Zenata kabilesinden olan eşi Hulel'di.⁵ Annesinin kabilesi, Hişâm'a Berberîlerin desteğini alması konusunda yardımcı olabilirdi. Benî Zenata kabilesi, Abdurrahman b. Muâviye Endülüs'e geçtikten sonra onu destekleyen gruplar arasındaydı.⁶ Dolayısıyla kabilenin Endülüs'te önemli bir nüfuzu vardı. Emir Abdurrahman, Hişâm'ı hem annesinin kabilesinden kaynaklanan nüfuzu nedeniyle, hem de güzel ahlakından dolayı veliahtlık için diğer oğullarından daha uygun buldu.⁷

Abdurrahman b. Muâviye'nin vefatı öncesindeki hastalığı esnasında oğullarından Süleyman Tuleytula'da, Hişâm ise Mâride'de vali olarak bulunuyordu. Vefatı öncesinde, Emir Abdurrahman b. Muâviye'nin yanında oğlu Abdullah vardı.⁸

Kaynaklarda Hişâm'ın iktidara gelmesi konusundaki farklı rivayetlerin ortak noktası, Abdullah b. Abdurrahman b. Muâviye'nin bu iktidar yarışına katılmamış olmasıdır. Emir Abdurrahman, yönetimi devretme hususunda oğullarından sadece Hişâm ve Süleyman arasında bir mukayese yaptı. Küçük oğlu Abdullah'ı aday olarak düşünmediği gibi, yeni Emir'e verilmek üzere mührünü de Abdullah'a emanet etti. Babasının vefatının ardından da Abdullah mührü vermek üzere kardeşlerini

⁴ İbnü'l-Ebbâr, *el-Hulleti's-Siyerâ*, c. I, s. 42; Ahmed Muhtar Abbâdî, *fi Târîhu'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, İskenderiye: Müessesetü Sekâfeti'l-Câmiyye, ty., s. 117.

⁵ İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, c. II, s. 61; İbnü'l-Hatîb, *Târîhu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, s. 12; Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, c. I, s. 334.

⁶ Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, c. I, s. 328; S. P. Scott, *History of the Moorish Empire in Europe*, Philadelphia: J. B. Lippincott Company, 1904, c. I, s. 387; Charlotte M. Yonge, *Christians and Moors of Spain*, London: Macmillan and Co., 1878, s. 30; Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev., Salih Tuğ., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 688.

⁷ Ahmed Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî: Târîh ve Hadâre*, İskenderiye: Müessesetü Şebâbi'l-Câmia, 1983, s. 36; Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, sadeleştiren: Yasemin Çiçek, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012, s. 62; Hugh Kennedy, *Muslim Spain and Portugal: A Political History of al-Andalus*, London: Longman Press, 1996, s. 38; Scott, *History of the Moorish Empire in Europe*, s. 408; Syed Azizur Rahman, *The Story of Islamic Spain*, New Delhi 2003, s. 74; Yonge, *Christians and Moors of Spain*, s. 49.

⁸ İzzüddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, thk., Ebi'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987, c. V, s. 280; İbnü'l-Ebbâr, *el-Hulleti's-Siyerâ*, c. I, s. 42; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, c. II, s. 61; İbnü'l-Hatîb, *Târîhu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, s. 11; Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, c. I, s. 334.

bekledi.⁹ Bu rivayetlere ek olarak, biraz sonra bahsedeceğimiz gibi, Hişâm emir olduktan sonraki dönemde Abdullah'ın kendi adına iktidara talip olmadığı, fakat ağabeyi Süleyman'ın emirliği için isyan ettiği de göz önüne alınırsa, Abdullah'ın iktidar için bir rakip olmadığını söylemek, sanırız ki yanlış olmaz.

Abdurrahman b. Muâviye, oğulları Hişâm ve Süleyman arasında bir tercih yaptı. Hişâm'ın dindarlık ve aldığı eğitim yönünden ağabeyi Süleyman'a karşı üstünlüğü vardı. İlâveten, annesinin kabilesinin desteği de onun avantajlarındandı. Süleyman ise yaşça daha büyük olmanın yanısıra, Suriye'de dünyaya geldiğinden dolayı Endülüs'teki Kaysiler'in desteğini alabilirdi.¹⁰

Emir Abdurrahman'ın oğlu Hişâm'ı yerine veliaht tayin ettiğini söyleyen rivayetler vardır.¹¹ Fakat bazı rivayetlere göre de Abdurrahman, yanında bulunan oğlu Abdullah'a, Süleyman ya da Hişâm'dan hangisi başkente önce varırsa onun emir olmasını vasiyet etti. Abdurrahman oğluna şunları söyledi:

*"Eğer Hişâm önce sana gelirse, mühürümü ona ver. Çünkü o dînî yönden ve hitabet açısından daha üstündür. Eğer ki Süleyman önce gelirse mühürünü ona verirsin, zira o yaşça daha büyüktür ve Şamlıların desteğine ve sevgisine sahiptir."*¹²

Hişâm'ın emir olmasıyla ilgili genel rivayetler bu şekilde olmakla birlikte, Makkârî'de geçen bir başka rivayet, Emir Abdurrahman'ın iki oğlu Hişâm ve Süleyman'a bazı sorular sorarak onları bir teste tabi tuttuktan sonra, veliahtı olarak Hişâm'ı seçtiği yönündedir.¹³

Bahsedilen üç rivayetin ortak noktası, Emir Abdurrahman'ın Hişâm'ın ve Süleyman'ın üstünlüklerinin farkında oluşudur. Rivayetlerden birinde, Hişâm başkente ağabeyinden daha erken ulaştığı için mühürü sahiplenirken, diğer rivayetlere göre meziyetlerinden dolayı

⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, c. V, s. 281; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, c. II, s. 61-62; İbnü'l-Hatîb, *Târîhu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, s. 11.

¹⁰ Abbâdî, *fi Târîhu'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, s. 117-118; Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 36; Kennedy, *Muslim Spain and Portugal*, s. 38; Scott, *History of the Moorish Empire in Europe*, s. 422-423; Azizur Rahman, *The Story of Islamic Spain*, s. 74.

¹¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, c. V, s. 281.

¹² İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, c. II, s. 61; Abbâdî, *fi Târîhu'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, s. 118.

¹³ Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, c. I, s. 334.

emirliğe hak kazanmıştır. Abdullah b. Abdurrahman'ın mührü Hişâm'a sorunsuz bir şekilde vermiş olması da göz önüne alındığında, Hişâm'ın kişisel üstünlükleri sayesinde emir olduğu söylenebilir.

Hişâm babasının hastalığını haber aldıktan altı-yedi gün sonra Kurtuba'ya geldi.¹⁴ Kardeşi Abdullah onun emirliğini kabul ederek babasının mührünü ona verdi.¹⁵ 172/788 senesinin Cemaziyevvel'inin ilk gününde Hişâm'a biat edildi.¹⁶

2. Dönemindeki İsyanlar

a. Hanedan Menşe'li İsyanlar

Hişâm, iktidara geldikten hemen sonra, kendisini korumak amacıyla askerlerinin ve saray muhafızlarının sayısını arttırdı. Bunlardan bin tanesi sarayın etrafında gece gündüz nöbet tutuyorlardı.¹⁷ Ancak bu tedbirler, kendisine yönelik isyanları engelleyemedi.

Hişâm b. Abdurrahman'ın en büyük kardeşi Süleyman Şam'da dünyaya geldi ve burada yetişti. Babasının Endülüs emiri olmasının ardından o da Endülüs'e geldi ve babasının saltanatı döneminde Tuleytula valiliği yaptı. Endülüs'e gelen ilk Araplar, sonradan gelen Araplar karşısında kendilerini Şâmiyyûn olarak tanımlıyorlardı ve Endülüs'te önemli bir nüfuza sahiptiler. Süleyman Şam'da büyüdüğünden Endülüs'e geldiğinde etrafında Şamlıları bulundurdu ve Şâmiyyûn'un Endülüs'teki temsilcisi oldu. Hişâm ise yukarıda da belirttiğimiz gibi Endülüs'te dünyaya geldi ve annesi de Berberî bir cariyeydi. Bu nedenle de Endülüs'e sonradan gelen Arapların desteğini ağabeyi kadar alamadı. Babasının vefatı esnasında Hişâm, vali olarak Mâride'de bulunuyordu.¹⁸

¹⁴ İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, c. II, s. 61; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, c. XXIII, s. 206; Abbâdî, *fi Târîhu'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, s. 118.

¹⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, c. V, s. 281; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, c. II, s. 61-62; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, c. XXIII, s. 206; İbnü'l-Hatîb, *Târîhu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, s. 11.

¹⁶ *Zikr'u Bilâdi'l-Endelüs*, c. I, s. 119; İbnü'l-Ebbâr, *el-Hulleti's-Siyerâ*, c. I, s. 42; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, c. II, s. 61; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, c. XXIII, s. 206; İbnü'l-Hatîb, *Târîhu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, s. 11.

¹⁷ Stanley Lane-Poole, *The Moors in Spain*, 8. Edition, London: T. Fisher Unwin, 1888, s. 71-72.

¹⁸ İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, c. II, s. 61; Abbâdî, *fi Târîhu'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, s. 117.

Babasının vefatından sonra tahta kardeşi Hişâm'ın geçtiğini öğrenen Süleyman, Tuleytula'da kendi namına biat aldı.¹⁹ Bir süre sonra da askerleriyle birlikte başkent Kurtuba'ya doğru yola çıktı (172/788). Ağabeyinin üzerine bir orduyla geldiğini öğrenen Hişâm da kendi ordusunu hazırlayarak, Süleyman'la karşılaşmak üzere Kurtuba'dan ayrıldı. Ceyyan bölgesinde karşılaşan iki kardeş arasında meydana gelen savaşta Süleyman yenildi, yeni bir saldırıya hazırlanmak üzere Tuleytula'ya geri çekildi.²⁰ Bir başka rivayete göre ise Hişâm ağabeyini Tuleytula'ya geri dönmesi için ikna etmişti.²¹ Süleyman'ın çekilmesinin ardından Emir Hişâm başkente geri döndü.²²

Hişâm'ın Süleyman'la yaptığı bu savaştan birkaç ay sonra, diğer kardeşi Abdullah da Hişâm'a karşı isyan etti (172/788).²³ Üstelik babasının ölümünden sonra Kurtuba'da Hişâm'ın gelişini bekleyerek emirlik mührünü kardeşine veren de oydu.²⁴ Bazı tarihçilere göre Hişâm, kardeşi Abdullah'a çok iyi davranır ve onu herkesten üstün tutardı.²⁵ Yine de Abdullah diğer kardeşi Süleyman'la işbirliği yapmak için Tuleytula'ya gitti ve Hişâm'a karşı ayaklandı.²⁶ Abdullah'ın Hişâm'ın emirliğini önce kabul etmişken, sonradan neden isyan ettiğiyle ilgili olarak kaynaklarda bir bilgiye rastlamadık. Belki de Abdullah b. Abdurrahman, iki kardeş arasındaki iktidar mücadelesinden Süleyman'ın galip geleceğini düşünerek onu desteklemiş ve ileriki zamanda bu desteği sayesinde kârlı çıkacağını ummuştu.

Abdullah, Süleyman'la güçlerini birleştirmek için Tuleytula'ya doğru yola çıktıktan sonra, Hişâm bir uzlaşma yolu arayarak kardeşini isyandan vazgeçirmek için uğraştı, ancak başarılı olamadı.²⁷ Emir Hişâm

¹⁹ İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, c. II, s. 62.

²⁰ İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, c. II, s. 61; İbnü'l-Hatîb, *Târîhu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, s. 11.

²¹ Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 36; Anwar G. Chejne, *Muslim Spain: Its History and Culture*, Minnesota: The University of Minnesota Press, 1974, s. 18.

²² *Zikr'u Bilâdi'l-Endelüs*, c. I, s. 119; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, c. II, s. 61; İbnü'l-Hatîb, *Târîhu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, s. 11.

²³ İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, c. II, s. 62.

²⁴ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, c. XXIII, s. 206; Kennedy, *Muslim Spain and Portugal*, s. 39.

²⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, c. V, s. 284; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, c. II, s. 62.

²⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, c. V, s. 284; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, c. II, s. 62; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, c. XXIII, s. 206; İbnü'l-Hatîb, *Târîhu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, s. 11.

²⁷ İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, c. II, s. 62.

ülkenin bütünlüğünü sağlamak adına kardeşleriyle savaşmak zorunda olduğunu anlayınca, ordusunu hazırlayarak Tuleytula'ya saldırmak üzere başkentten ayrıldı.²⁸

Hişâm'ın Tuleytula'yı ele geçirmek amacıyla Kurtuba'dan ayrıldığını öğrenen Süleyman, Tuleytula'da oğlunu ve kardeşi Abdullah'ı vekil bırakarak, büyük bir orduyla başkente saldırmak üzere yola çıktı. Hişâm, Tuleytula'yı muhasaraya başladığında Süleyman'ın Kurtuba'ya saldırdığını öğrenmesine rağmen, şehirde bıraktığı adamlarının şehri koruyacağına güvenerek kuşatmayı devam ettirdi. Bu arada da beraberindeki oğlu Abdülmelik'i, Süleyman'ın üzerine gönderdi. Kurtuba halkı, şehrin savunulmasında askerlere destek oldular.²⁹ Süleyman, başkentte karşılaştığı direnişe ek olarak Abdülmelik b. Hişâm'ın da üzerine geldiğini öğrenince, Kurtuba'yı almaktan ümidini kesti ve hedef değiştirerek Mâride'ye yöneldi.³⁰

Mâride, Kurtuba'ya Tuleytula'dan daha yakındı. Hişâm emir olmadan önce buranın valisiydi ve şehir halen Hişâm'a bağlıydı. Süleyman, başkenti alamayacağını anlayınca Mâride'yi ele geçirerek nüfuz alanını genişletmek istedi. Bu nedenle de Mâride üzerine yürüdü, ancak Mâride valisi onun şehre girmesine engel oldu. Diğer taraftan Hişâm ise iki aydan fazla süren Tuleytula kuşatmasından bir sonuç alamayınca, şehri ele geçirse bile burada olmayan Süleyman'ın zaten yakalanmamış olacağını da hesaba katarak kuşatmayı kaldırdı ve Kurtuba'ya geri döndü. Böylece iki kardeş de amaçlarına ulaşamadılar (172/788).³¹

Bir süre sonra Abdullah b. Abdurrahman da bir sonuç elde edemeyeceğini anlayarak isyandan vazgeçti. Abdullah 174/790 yılı başlarında hiçbir şart ileri sürmeden, Emir'in yanına giderek teslim oldu.

²⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, c. V, s. 284; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, c. II, s. 62; İbnü'l-Hatîb, *Târihu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, s. 11.

²⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, c. V, s. 284; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, c. II, s. 62; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, c. XXIII, s. 206.

³⁰ İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, c. II, s. 62; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, c. XXIII, s. 207.

³¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, c. V, s. 284; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, c. II, s. 62; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, c. XXIII, s. 207.

Hişâm da zaten sevdiği bu kardeşine iyi davrandı ve onu oğlu Hakem'in köşküne yerleştirdi.³²

Abdullah ağabeyiyle anlaşıp aralarındaki düşmanlığa son verirken, Süleyman Mürsiye'ye doğru harekete geçti. Hişâm bu kez oğlu Muâviye komutasındaki bir ordu ile Süleyman'ı takip ettirdi. Ancak Muâviye onu ele geçiremeden geri döndü. Süleyman, Muâviye b. Hişâm'ın takibinden kurtulmuş olmasına rağmen, en büyük müttefiki olan kardeşi Abdullah'ın da Hişâm'a katılmasıyla birlikte, artık Endülüs'ün idaresini ele geçiremeyeceğini anladı. Önce Belensiye'ye kaçtı, sonra da Emir'le kendisine eman verilmesi karşılığında anlaşma yapmak istedi. Hişâm, Süleyman'ın Endülüs'ü terk etmesi şartıyla anlaşmayı kabul etti ve 60 bin dinar verdikten sonra onu ailesi ve çocuklarıyla birlikte bir gemiye bindirerek Mağrib'e gönderdi. Bir süre sonra Abdullah da yine 60 bin dinar verilerek aynı yolla Mağrib'e gönderildi. Ülkenin bu asilerden kurtulmasının ardından, Emir Hişâm, oğlu Hakem'i Tuleytula'ya vali tayin ederek buradaki nüfuzunu sağlamlaştırdı.³³

Ziya Paşa, Süleyman ve Abdullah'ın Mağrib'de yerleşmeleri hususunda, bir zamanlar Abbâsiler'in hakim oldukları bu bölgede artık Hz. Ali soyundan gelen İdrisiler'in yeni bir devlet kurduğuna dikkat çekerek, Süleyman ve Abdullah'ın burada Emevî düşmanı olan Abbâsiler'den uzakta rahatça yaşadığını belirtir.³⁴

Kennedy, Emir Hişâm döneminde hanedan üyelerinin isyanlarında, asilerin yakalandıkları takdirde idam edilmediklerini belirtir. Sonra da Ümeyye Oğulları'nın yönetime karşı isyan etmiş olsalar dahi, başarısız olup yakalanmaları durumunda, bütün hanedanın statüsünü zedeleyebileceklerinden dolayı idam edilmediklerini, bunun yerine onların farklı şekillerde cezalandırıldıklarını ya da onlarla uzlaşma yoluna gidildiğini iddia eder.³⁵ Bu yorumun Emir Hişâm dönemi için geçerli olsa bile Endülüs Emevî Devleti'nin genelini ele aldığımızda durumun böyle olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü hanedan menşeli isyanlarda emirlerin

³² İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, c. II, s. 63.

³³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, c. V, s. 284-285; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, c. II, s. 63; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, c. XXIII, s. 207; İbnü'l-Hatîb, *Târîhu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, s. 11.

³⁴ Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, s. 62.

³⁵ Kennedy, *Muslim Spain and Portugal*, s. 39.

kendi ailesinden olan asileri zaman zaman idamla cezalandırdıkları bilinmektedir.³⁶

b. Hanedan Dışı İsyancılar

Abdurrahman b. Muâviye zamanında Hüseyin b. Yahyâ³⁷ Sarakusta'da isyan etmiş ve isyan bastırıldı. Sekiz yıl sonra bu kez Hişâm b. Abdurrahman döneminde Hüseyin b. Yahyâ'nın oğlu Saîd, babasının intikamını almak için ayaklandı (171-172/788).³⁸

Saîd b. Hüseyin, babasının isyan ettiği Turtûşe'ye gelerek burayı işgal etti. Onun Sarakusta bölgesinde başlattığı bu isyana Kaysîler ve Yemenîler de destek verdiler. Öncelikle Turtûşe valisi Yusuf el-Kaysî'yi şehirden çıkardılar. Emir Hişâm, Musa b. Fortun komutasında bir orduyu bu isyanı bastırmakla görevlendirdi.³⁹ Musa b. Fortun, eski bir Vizigot ailesi olan Benî Kasî'ye mensuptu. Dedesi Vizigot döneminde Sarakusta bölgesinin kontuydu ve fetihlerden sonra da ilk Müslüman olanlardandı. Musa b. Fortun, bu isyanın bastırılmasında Kaysîler'in de yardımını aldı.

³⁶ I. Hişâm'ın oğlu I. Hakem döneminde Süleyman b. Abdurrahman'ın yeniden Endülüs'e dönerek isyan etmesini bu duruma örnek olarak verebiliriz. I. Hakem, uzun uğraşlar sonucunda nihayet 184/800 senesinde amcasını ele geçirip idam ettirmiştir. Hatta bununla da yetinmeyerek amcasının ve onunla birlikte idam edilen yardımcılarının kesik başlarının Kurtuba sokaklarında gezdirilmelerini emretmiştir (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, c. V, s. 322).

³⁷ Hüseyin b. Yahya, Medinelî Ensar'ın akrabasıydı. 157-158/774 yıllarında Berşelûne ve Girona bölgelerinin valisi Süleyman b. Yakzân ile birlikte Sarakusta'da iktidarı ellerinde tutuyorlardı. Süleyman b. Yakzân, Frank kralı Charlemagne ile anlaşma yapmıştı. Ancak Hüseyin b. Yahya bu anlaşmaya yanaşmıyordu. Sonunda Süleyman ile Hüseyin b. Yahya'nın araları açıldı ve Hüseyin b. Yahya, Süleyman b. Yakzân'ı öldürdü (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, c. V, s. 146-147). Ardından da Emir Abdurrahman'a tabi olduğunu söyleyerek onunla anlaştı. Hatta oğlu Saîd b. Hüseyin'i de Abdurrahman'a anlaşma karşılığında rehin olarak verdi. Hüseyin b. Yahya bundan sonra Sarakusta'da Emir adına Franklarla savaştı ve Frank topraklarında fetihler yaptı. Yaklaşık bir yıl kadar sonra ise Abdurrahman'a bağlılığından yeniden vazgeçerek isyan etti. Emir Abdurrahman Sarakusta'ya gelerek şehri mancınkla taştattırdı ve sonuçta Hüseyin yakalanarak idam edildi (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, c. V, s. 247; Kennedy, *Muslim Spain and Portugal*, s. 37).

³⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, c. V, s. 285; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, c. XXIII, s. 207.

³⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, c. V, s. 285; İbn İzzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, c. II, s. 62; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, c. XXIII, s. 207.

Musa, Sarakusta'ya gelerek ayaklanmayı bastırdı, ancak Said, şehirden kaçmayı başardı.⁴⁰

Said b. Hüseyin'in liderliğindeki bu isyanın bastırılmasının ardından, buradaki asiler tekrar bir araya gelerek ayaklanmaya teşebbüs ettiler. Ancak Musa b. Fortun bu ayaklanmayı da bastırmayı başardı (175/791).⁴¹

Sarakusta'da meydana gelen isyanın bir benzeri de Berşelûne'de yaşandı. Burada da Matrûh b. Süleyman, babasının⁴² intikamını almak için bir ayaklanma başlattı (173/789).⁴³

Hişâm b. Abdurrahman'ın kardeşlerinin ayaklanmalarıyla meşgul olduğu dönemde Matrûh Berşelûne'de başlattığı isyanını bir süre sonra genişletti ve Huesca ve Sarakusta'yı da ele geçirdi. Hişâm ancak iki sene sonra Matrûh üzerine ordu gönderebildi (175/791).⁴⁴

Matrûh b. Süleyman el-Â'râbî üzerine sevk edilen Ebû Osman Ubeydullah komutasındaki ordu, Turtûşe'yi ele geçirip burada karargah kurdu ve isyan bastırılana kadar da kuşatmayı kaldırmayacaklarını açıkladılar.⁴⁵

Matrûh'un, kendisine ihanet eden bazı adamları tarafından öldürülerek, başının Ebu Osman'a götürülmesiyle bu isyan da sona erdirilmiş oldu. Ebu Osman, Matrûh'un başını Hişâm'a teslim etti.⁴⁶

Hişâm'a karşı isyanlardan biri de Takoronna'da gerçekleşti. Takoronna'da yaşayan bir Berberî, etrafına topladığı insanlarla birlikte ayaklandı. Hişâm'ın gönderdiği Abdülkâdir b. Eban b. Abdullah

⁴⁰ İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, c. II, s. 62. Said b. Hüseyin'in savaş sonrası yakalanarak öldürüldüğü de rivayet edilmiştir (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, c. V, s. 285).

⁴¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, c. V, s. 285.

⁴² Süleyman b. Yakzan Berşelûne ve Girande bölgelerinin valisiydi. Daha önce bahsedildiği gibi, Emir Abdurrahman'a itaatten ayrılarak Frank kralı Charlemagne ile anlaşma yapmıştı. Bu nedenle bölgedeki müttefiki Hüseyin b. Yahya ile araları açıldı ve Hüseyin b. Yahya, Süleyman b. Yakzan'ı öldürdü (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, c. V, s. 146-147).

⁴³ İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, c. II, s. 62.

⁴⁴ İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, c. II, s. 63; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, c. XXIII, s. 207.

⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, c. V, s. 279; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, c. II, s. 63.

⁴⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, c. V, s. 279; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, c. II, s. 63; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, c. XXIII, s. 207.

komutasındaki ordu isyanı kısa sürede bastırdı ve asilerin bir kısmını kılıçtan geçirdi. Kaçan asiler Talavera ve Trujillo'ya sığındılar (178/794).⁴⁷

Hişâm bu isyanlar dışında başka isyanla karşılaşmadı. Bunda bir taraftan adaletle gösterdiği titizliğin ve ülkenin her yanına gönderdiği gizli müfettişler vasıtasıyla idarecileri kontrol ettirmesinin, diğer taraftan da camiye gitmek, hastaları ziyaret etmek, cenaze merasimlerine katılmak gibi davranışlarıyla halka yaklaşmasının, ayrıca kendisinin bir kabile ya da grubun değil, bütün halkın hâmesi ve herkesin iyiliği için çaba sarfeden bir hükümdar olduğu intibahı bırakmasının rolü bulunuyordu.⁴⁸

C. HIŞÂM DÖNEMİ DIŞ SİYASET

Hişâm iç isyanları bastırdıktan sonra kuzeydeki Hıristiyan krallıklar üzerine seferler düzenlemeye başladı.⁴⁹ 175/791 yılında Ebu Osman komutasında bir orduyu Alava bölgesine gönderdi. Ebu Osman buradan büyük bir zaferle döndü. Aynı yıl Yusuf b. Buht komutasında bir orduyu da Cillikiye bölgesine gönderdi. Kral I. Vermundo'nun ordusu karşısında galibiyet elde eden Yusuf b. Buht, pek çok ganimetle döndü. Ebu Osman'ın zaferinin ardından bu fethin haberi de Kurtuba'ya ulaştı.⁵⁰ Bu arada Müslüman akınlarından bunalan Kral I. Vermundo, tahtını kuzeni II. Alfonso'ya bıraktı.⁵¹

176/792 yılında Alava üzerinden Frank topraklarına doğru gidecek olan bir ordu, Hacib Abdülmelik b. Abdülvahid b. Muğis komutasına verildi. Hacib Abdülmelik, Franklar'ın Gerona ve Cerende şehirlerini bir süre muhasara etti, ancak sonuç alamadan buradan ayrıldı. Onun yerine Frank topraklarında Ârbûne'ye kadar ilerledi.⁵² Bu seferden ele geçirilen ganimetlerin humusu 45 bin altına ulaşıyordu.⁵³ Bu seferde orduda bulunan fakih Yahya b. Yahya da şehit oldu.⁵⁴

⁴⁷ İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, c. II, s. 64; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, c. XXIII, s. 209.

⁴⁸ Mehmet Özdemir, "Hişâm I", *DİA*, c. XVIII, İstanbul 1998, s. 145.

⁴⁹ Mehmet Özdemir, "Hişâm I", *DİA*, c. XVIII, İstanbul 1998, s. 145; Joseph O'Callaghan, *A History of Medieval Spain*, Ithaca: Cornell University Press, 1983, s. 103.

⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, c. V, s. 279; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, c. II, s. 63-64.

⁵¹ O'Callaghan, *A History of Medieval Spain*, s. 103.

⁵² *Zikr'u Bilâdi'l-Endelüs*, c. I, s. 121; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, c. II, s. 64; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, c. XXIII, a. 208; Makkarî, *Nefhu't-Tib*, c. I, s. 337.

⁵³ *Zikr'u Bilâdi'l-Endelüs*, c. I, s. 121; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, c. II, s. 64.

⁵⁴ *Zikr'u Bilâdi'l-Endelüs*, c. I, s. 121.

Hişâm üç yıl sonra Abdülkerim b. Muğis'i Usturga, Cillikiye üzerine gönderdi (179/795).⁵⁵ Abdülkerim Usturga'ya geldiğinde Asturias Kralı II. Alfonso'nun Müslümanlarla savaşmak için gönüllü asker topladığını, komşularından yardım istediğini ve kendisinin Cillikiye ile Sahra arasında karargah kurup, halkının da dağlara çekildiğini öğrendi. Abdülkerim b. Muğis, Ferec b. Kinane komutasında bir öncü birlik gönderdi. Kendisi de onu takip etti. Kardeşi Abdülmelik b. Muğis de yardım etmek için Cillikiye'ye doğru bir birlikle yola çıkmıştı.⁵⁶ II. Alfonso Müslüman ordusunun geldiğini öğrenince Nalon vadisinde yaptırmış olduğu kaleye sığındı. Abdülkerim b. Muğis ona yaklaşmaya çalıştı, ancak Kral ardında pek çok ganimet bırakarak kaçmayı başardı. Hacib Abdülkerim, Ferec b. Kinâne'yi II. Alfonso'nun ardından gönderdiyse de II. Alfonso tekrar kaçtı. Abdülmelik b. Muğis'in ordusu düşmanı mağlup etmeyi başardı.⁵⁷

Hişâm b. Abdurrahman döneminde fetihlerin yanı sıra Endülüs Emevî Devleti'nin gücünü göstermek amacıyla Pireneler aşularak Fransa'nın güneyindeki Septimanya bölgesine seferler düzenlendi. Bu dönemde Arbûne'nin geçici bir süre de olsa Müslümanların hakimiyetine girdiğine dair rivayetler vardır.⁵⁸

D. HIŞÂM DÖNEMİ DİĞER MESELELER

1. İmar Faaliyetleri

Emir Hişâm, imar faaliyetlerine de önem verdi. Kurtuba'da Vâdilkebir Nehri üzerindeki tarihi köprüyü tamir ettirdi ve büyük Kurtuba kanalını açtırıp burada halka çokça ihsanlarda bulundu.⁵⁹ Köprü ilk olarak Semh b. Mâlik el-Havlâni tarafından inşa edildi, fakat zamanla harap oldu. Emir, köprüyü tamir ettirdikten sonra üzerinde süslemeler de

⁵⁵ *Zikr'u Bilâdi'l-Endelüs*, c. I, s. 121; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, c. V, s. 304; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, c. II, s. 64; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, c. XXIII, s. 208; İbnü'l-Hatîb, *Târîhu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, s. 12; Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, c. I, s. 338.

⁵⁶ İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, c. II, s. 64; Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, c. I, s. 338.

⁵⁷ İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, c. II, s. 64-65; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, c. XXIII, s. 209; İbnü'l-Hatîb, *Târîhu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, s. 12.

⁵⁸ İbnü'l-Hatîb, *Târîhu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, s. 12; Özdemir, "Hişâm I", *DİA*, c. XVIII, s. 145-146.

⁵⁹ Ebû Bekr Muhammed b. Ömer b. Abdülazîz İbnü'l-Kütüyye, *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, thk., İbrâhim Ebyârî, Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısri, 1982, s. 62; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, c. II, s. 66; İbnü'l-Hatîb, *Târîhu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, s. 12.

yaptı.⁶⁰ Ancak bir süre sonra halk arasında Hişâm'ın av ve kır gezileri için köprüyü onarttığı söylentileri başlayınca Emir, köprüden sadece Allah yolunda gaza etmek amacıyla ya da idari işleri için geçeceğini bildirdi.⁶¹

Hişâm, babası I. Abdurrahman'ın başlatmış olduğu Kurtuba Camii'nin inşaatını tamamlattı ve binaya bir minare ile bir şadırvan ekletti. Bu cami, en iyi mermerlerden tek parça halinde yapılmış 1093 sütunun üzerine kuruluydu. Doğu ve batı taraflarında dokuzar tane süslü kapısı bulunmaktaydı. En büyük kubbesinin alem yerinde altından yapılmış üç tane küre vardı. Camiyi aydınlatması için de 4700 kandil yerleştirilmişti.⁶² Hişâm ayrıca doğudan ve Afrika'dan, sonraları Avrupa'nın bütün bahçelerine yayılacak olan bitkiler getirtti. Kendi bahçesindeki bitkilerle de bizzat ilgileniyordu.⁶³

2. Hişâm Döneminde İlim

Valiler döneminde Endülüs'te adlî meselelerle valiler ilgileniyorlardı. Valiler de aslında siyasetçi olduklarından fukâha sayılamazlardı. I. Abdurrahman dönemine gelindiğinde özel olarak fıkıh eğitimi almış birkaç kişi bulunmakla birlikte, Endülüs'te bir fukâha zümresi bulunmuyordu. Mevcut fakihlerden biri de Emevî Devleti yıkılmadan önce orada yaşayan el-Evzâî'nin (ö.773) öğrencisi olan Sa'saa idi. Sa'saa başkentteki fakihlerin lideri olduğundan fıkıh alanında bütün Endülüs'te onun görüşleri hakim durumdaydı.⁶⁴

İmam Evzâî, Abbâsîler'in iktidarı ele geçirmesinin ardından yeni yönetimle açıktan açığa ters düşmedi ve bundan böyle daha sakin bir hayat geçirdi. Bu sırada Evzâî'den ders almak için Hicaz'a gelen Endülüslü öğrenciler, İmam Mâlik'le tanışıp onun derslerine katıldılar ve Endülüs'ü Mâlikîlik ile tanıştırdılar.⁶⁵

⁶⁰ Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, c. I, s. 338.

⁶¹ İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, c. II, s. 66; İbnü'l-Hatîb, *Târîhu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, s. 12; Lane-Poole, *The Moors in Spain*, s. 72.

⁶² Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, s. 63.

⁶³ Yonge, *Christians and Moors of Spain*, s. 50.

⁶⁴ Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 38; W. Montgomery Watt – Pierre Cachia, *Endülüs Tarihi*, trc., Cumhuriyet Ersin Adıgüzel – Qiyas Şükürov, 2. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2012, s. 69.

⁶⁵ Watt-Cachia, *Endülüs Tarihi*, s. 69.

Başka bir açıdan bakıldığında ise, İmam Evzâî'nin görüşleri genellikle fetihlerle alakalıydı ve zamanla Endülüs'te ortaya çıkan yeni meseleler konusunda yetersiz kalmaya başladı. Bu nedenle Hicaz'a gelen öğrenciler burada Mâlikî fikhını öğrendiler. Bu öğrenciler I. Abdurrahman'ın emirliğinin son yıllarında, ağırlıklı olarak da Hişâm'ın emirliği döneminde Endülüs'e geri döndüler ve burada İmam Mâlik'in görüşlerini yaymaya başladılar.⁶⁶

Endülüs'te Mâlikiliği yayan bu öğrencilerin başında Şebtûn diye tanınan Ziyâd b. Abdurrahman el-Lahmî, İsâ b. Dînâr ve Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî yer almaktaydı.⁶⁷ Yahyâ, Kurtuba'daki cami ve medreselerde İmam Mâlik'in Muvatta'sını okutuyordu.⁶⁸

Abbâsiler'in resmî mezhepleri Hanefilik olduğundan, Endülüslüler'in onlardan ayrılmak amacıyla Mâlikiliğe rağbet ettikleri şeklinde bir yorum da yapılmıştır. İmam Mâlik'in, Abbâsi Halifesi Ebu Ca'fer Mansûr'a isyan eden Alioğulları'ndan Muhammed Nefsû'z-Zekiyye'yi desteklemesi ve insanları Abbasoğulları'na itaatten vazgeçip Alioğulları'na biate davet etmesi, Abbâsi karşıtı Emevîler'in Endülüs'teki uzantısı için Mâlikiliği cazip hale getirdi.⁶⁹

Hişâm, Mâlikî mezhebinin yayılması için yapılan çalışmaları destekliyordu. Mâlikî fakihlerinden Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî, Hişâm üzerinde o kadar etkiliydi ki, Emir onun fikrini almadan hiçbir tarafa kadı tayin etmemeye başladı. Bu mezhepten yetişen fukaha, Hişâm'ın ilgisi sayesinde devletin önemli kademelerine geldiler.⁷⁰

Özdemir, Hişâm'ın fakihlere olan bu yakınlığının tamamen siyasi ihtiyaçlardan kaynaklandığı şeklinde bir yorumun yapıldığını belirtir. Buna göre Hişâm fakihlerin toplum içindeki değerleri nedeniyle, iktidarını halka sevdirmek için onlardan yararlanma yoluna gitti ve iktidarınınun meşruiyetini arttırmak amacıyla fakihlere yaklaştı.⁷¹

⁶⁶ Abbâdî, *fi Târîhu'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, s. 121; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, s. 97.

⁶⁷ İbnü'l-Kütiyye, *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, s. 62; Abbâdî, *fi Târîhu'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, s. 121; Fikrî, *Kurtuba fi'l-Asri'l-İslâmî*, s. 38.

⁶⁸ Özdemir, "Hişâm I", *DİA*, c. XVIII, s. 146.

⁶⁹ Abbâdî, *fi Târîhu'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, s. 122.

⁷⁰ Özdemir, "Hişâm I", *DİA*, c. XVIII, s. 146.

⁷¹ Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 97.

Emir Hişâm, Müvelledûn'un sayısının artması üzerine yeni mescid ve medreseler yaptırdı. Onun zamanında Arap dili ve edebiyatı zirveye ulaştı. Hatta Hıristiyanlar Arapça öğrenmek zorunda kaldılar, çünkü Latince konuşulmamaya başlamıştı. İncil ve Tevrat Arapça'ya tercüme edildi.⁷²

Mekke ve Medine'de o yıllarda İslam musikisi şekillenmeye başladı Arap müziği Bizans ve Fars müziğinden etkileniyordu. Bu müzik kültürü yolcular ve şarkıcılar vasıtasıyla Endülüs'e de ulaştı. Hişâm döneminde ülkeye müzik girmeye başladı, ancak müziğin asıl gelişimi oğlu Hakem döneminde oldu.⁷³

E. HİŞÂM'IN VEFATI VE ŞAHSİYETİ

Endülüs Emevî Emirliği'nde I. Hişâm dönemi bir refah dönemiydi. Yaklaşık sekiz yıllık emirliğinin ardından henüz kırk bir yaşındayken Kurtuba'da vefat etti (3 Safer 180/17 Nisan 796). Dindar, güzel ahlaklı, mütevazı, cömert, fazilet sahibi, akıllı, Kur'an ve hadis ilimlerine vakıf bir hükümdardı. Halk kendisinden hoşnut olduğu için Râdî lakabıyla anılırdı.⁷⁴ Kaynaklarda belirtildiğine göre Abdülmelik el-Ekber, Hakem, Muâviye, Velîd, Abdülazîz ve beş kız çocuğu vardır.⁷⁵

Hişâm'ın kendi dönemindeki bir müneccime – ki İbnü'l-Hatîb bu kişinin Abbâs b. Firsân olduğunu tahmin etmektedir – zamanının ne kadar süreceğini sorduğu söylenir. Müneccim önce başışlanmayı dileyerek soruyu cevaplamak istemez, ancak Hişâm'ın ısrarı üzerine yedi küsur yıl iktidarda kalacağını söyler. Hişâm bunu öğrendiğinde iktidarının kısa olacağından dolayı Allah'a şükreder ve hemen cihada yönelir ve hayır işleri yapmaya başlar.⁷⁶ Bazı müsteşrikler bu rivayetle ilgili olarak, Hişâm iktidara geldiğinde tebaasının onun adil bir hükümdar mı yoksa zalim bir

⁷² Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, s. 63.

⁷³ Abbâdî, *fî Târîhu'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, s. 120.

⁷⁴ *Ahbâru Mecmû'a*, (müellifi meçhul), thk., İbrahim el-Ebyârî, Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısri, 1989, s. 109; *Zikr'u Bilâdi'l-Endelüs*, c. I, s. 124; İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, s. 62; el-Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis*, s. 10; ed-Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 16; Merraküşî, *Târîhu'l-Endelüs*, s. 10; Merraküşî, *el-Mû'cib*, s. 16; İbnü'l-Ebbâr, *el-Hulleti's-Siyerâ*, c. I, s. 42; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, c. II, s. 65; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, c. XXIII, s. 209-210; İbnü'l-Hatîb, *Târîhu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, s. 14.

⁷⁵ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, c. XXIII, s. 210.

⁷⁶ İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, s. 61-62; İbnü'l-Hatîb, *Târîhu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, s. 14; Lane-Poole, *The Moors in Spain*, s. 71.

idareci mi olacağı konusunda endişelendiğini belirtirler. Hişâm, dindar kişiliğiyle biliniyordu. İyi ve cömert olduğunu göstermişti, ancak zaman zaman sert hükümler de verebiliyordu. Fakat bir müneccimin onun kısa bir hayat süreceğini haber vermesinin ardından kendini hayır işlerine adadı ve tebaasının korkusu da yersiz kaldığını ifade ederler.⁷⁷

Hişâm valilerini sürekli kontrol ettirir ve halkın memnun olmadığı idarecileri değiştirirdi. Savaş sırasında ölen askerlerin geride kalan erkek çocuklarının Dîvânü'l-Ceyş'e yazdırılması usulü de onun döneminde başlatılmıştı.⁷⁸

Emir Hişâm adaletli, dürüst ve halka iyi davranan bir lider olarak tanınır. Bu yönleriyle Emevi halifesi Ömer b. Abdülaziz'e benzetilirdi.⁷⁹ Tarihçiler, Hişâm'ın Kur'an ve sünnete uygun bir yönetim benimsediğini söylerler. Zenginlerden topladığı zekatları muhtaçlara dağıtır ve halka zulmetmekten kaçınırdı.⁸⁰

Hişâm'ın bazı sosyal faaliyetlerde babasını takip ettiği de görülür. Mesela cenaze törenlerine katılır, hastaları ziyaret eder, çokça sadaka verir, sık sık halkın arasına karışır ve kanunlara bağlı kalırdı.⁸¹ Geceleri mahallelerde yaşayan ahaliyi gizlice ziyaret eder ve ihtiyacı olanlara yanında götürdüğü dirhemleri dağıtırdı.⁸² Özellikle yağmurlu ve fırtınalı gecelerde dışarı çıkar ve hava şartlarına rağmen yine de camiye gelen halka yardımında bulunurdu.⁸³

I. Hişâm adalete riayet etmek konusunda çok titizdi. Bir rivayete göre Hişâm'ın adamlarından birinin mahkemede bir davası vardı. Kadı Mus'ab b. İmrân o kişinin evini boşaltmasına hüküm verdi. Adam Hişâm'a

⁷⁷ Reinhart Dozy, *Spanish Islam*, tans., Francis Griffin Stokes, London: Chatto & Windus, 1913, s. 242; Lane-Poole, *The Moors in Spain*, s. 71.

⁷⁸ *Ahbâru Mecmû'a*, s. 109.

⁷⁹ *Zikr'u Bilâdi'l-Endelüs*, c. I, s. 120; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, c. XXIII, s. 210; İbnü'l-Hatîb, *Târîhu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, s. 12.

⁸⁰ İbn İzâri, *el-Beyânü'l-Muğrib*, c. II, s. 65; İbnü'l-Kütîyye, *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, s. 62; Lane-Poole, *The Moors in Spain*, s. 71.

⁸¹ el-Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis*, s. 10; ed-Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 16; Merraküşî, *Târîhu'l-Endelüs*, s. 10; Merraküşî, *el-Mû'cib*, s. 16; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, c. XXIII, s. 210; İbnü'l-Kütîyye, *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, s. 62.

⁸² İbn İzâri, *el-Beyânü'l-Muğrib*, c. II, s. 66; Merraküşî, *Târîhu'l-Endelüs*, s. 10; Merraküşî, *el-Mû'cib*, s. 16.

⁸³ *Ahbâru Mecmû'a*, s. 110; *Zikr'u Bilâdi'l-Endelüs*, c. I, s. 120; Merraküşî, *el-Mû'cib*, s. 16.

gelip Kadı'yı şikayet etti. Hişâm ise ona Kadı'nın kendisinden üstün olduğunu, kendi evini dahi boşaltmasını istese o an evini terk edeceğini söyledi.⁸⁴

Hişâm'ın Ömer b. Abdülaziz'i örnek alarak valilerini teftiş ettirdiği de bilinmektedir. Vilayetlere bazı müfettişler gönderir ve idarecileri teftiş ettirir, eğer bir şikayet varsa valiyi görevinden alıp cezalandırırdı. Kendisi adalete riayet ettiği gibi idarecilerinden de adil olmalarını isterdi.⁸⁵

Rivayete göre, idarecilerinden birinden şikayette bulunan bir adamı dinledikten sonra şöyle demişti: *"Madem ki onun sana haksızlık ettiği hususunda yemin ediyorsun, ondan hakkını almanı sağlayacağım. Sana vurduysa sen de ona vuracak, malını almış ise sen de onun malını alacaksın. Ancak dini bakımdan sen o cezayı hak etmiş isen, karışmam."*⁸⁶

el-Kâdî Ebu'l-Muâviye'den alınan bir rivayete göre de insanlar Hişâm yönetiminde o kadar rahat ve huzurlu günler geçirmişlerdi ki, sonrasında hiç bir emir döneminde bunun bir benzerini daha bulamadıklarını beyan ettiler.⁸⁷

SONUÇ

Hişâm b. Abdurrahman b. Muâviye, babası Abdurrahman ed-Dâhil'den sonra Endülüs Emevî Emirliği'nin ikinci emiri olarak iktidara geldi. Onu en çok uğraştıran iç mesele, kardeşleri Süleyman ve Abdullah'ın isyanlarıydı. Hişâm bu isyanları bastırdıktan sonra kardeşlerini öldürmeyi değil, sürgüne göndermeyi tercih etti. Ülkenin iç istikrarını sağladıktan sonra da kuzeydeki Hıristiyan krallıklar üzerine seferler düzenledi ve Endülüs'teki İslam hakimiyetini Fransa'nın güneyindeki Seprimanya bölgesine kadar genişletti.

Hişâm'ın kısa süren emirliği halkın adaletle yönetildiği bir dönem oldu. Dindar, adil ve cömert bir yönetici olmasından dolayı kendisine er-Râdî lakabı verildi. Halkının iyi bir şekilde yönetilmesi için elinden geleni yaptı. Özellikle geceleri saraydan çıkıp halkın arasına karışır ve hastaları, yoksulları ziyaret eder, camiye gidenleri kontrol ederdi. Babasının inşaatını başlattığı Kurtuba Camii'ni tamamlattı, Vâdiulkebir Köprüsü ve

⁸⁴ İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, c. II, s. 66.

⁸⁵ İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, c. II, s. 66.

⁸⁶ İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, c. II, s. 66.

⁸⁷ İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, c. II, s. 66.

su kanalını yaptırdı. Arapça, Endülüs'te onun zamanında zirveye çıktı. Bu arada Endülüs'ün resmî mezhebi haline gelecek olan Mâlikîlik de yine onun iktidarında ülkeye girmiş oldu. Sekiz yıllık iktidarının ardından 180/796 yılında, kırk bir yaşındayken Kurtuba'da vefat etti.

KAYNAKÇA

- Abbâdî, Ahmed Muhtar, *fî Târîhu'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, Müessesetü Sekâfeti'l-Câmiyye, İskenderiye ty.
- Ahbâru Mecmû'a, (müellifi meçhul), thk., İbrahim el-Ebyârî, Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî, Kahire 1989.
- Âl-i Ali, Nureddin, *Endülüs Tarihi*, trc., Hakkı Uygur, Ensar Yayınları, İstanbul 2010.
- Chejne, Anwar G., *Muslim Spain: Its History and Culture*, The University of Minnesota Press, Minnesota 1974.
- ed-Dabbî, Ahmed b. Yahyâ b. Ahmed, (ö. 599/1203), *Buğyetü'l-Mültemis fî Târîhi Ricâli Ehli'l-Endelüs*, Matbaatü'r-Rûhus, yy., 1884.
- Dozy, Reinhart, *Spanish Islam*, tans., Francis Griffin Stokes, Chatto & Windus, London 1913.
- Fikrî, Ahmed, *Kurtuba fî'l-Asrî'l-İslâmî: Târîh ve Hadâre*, Müessesetü Şebâbi'l-Câmia, İskenderiye 1983.
- Hitti, Philip K., *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev., Saliğ Tuğ, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2011.
- el-Humeydî, Ebî Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr Fütûh b. Abdillâh (ö. 488/1095), *Cezvetü'l-Muktebis fî Zikri Vülâti'l-Endelüs*, Dârü's-Sadriyye, yy., 1966.
- İbnü'l-Hatîb, Muhammed b. Abdillâh Lisânüddîn, (ö. 776/1374-75), *Târîh-u İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, thk., E. Levî-Provençal, Dârü'l-Mekşûf, Beyrut 1956.
- İbn İzârî, Ahmed b. Muhammed b. İzârî el-Merraküşî, (ö. 732/1312), *el-Beyânü'l-Muğrib fî Ahbârî'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, thk., G.S. Colin – E. Levî-Provençal, Dârü's-Sekâfiyye, Beyrut 1980.
- İbnü'l-Ebbâr, Ebî Muhammed b. Abdullâh b. Ebî Bekr el-Kudâî, (ö. 658/1260), *el-Hulleti's-Siyerâ*, thk., Hüseyin Mûnis, 2. baskı, Dârü'l-Meârife, Kahire 1985.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, (ö. 630/1233), *el-Kâmil fî't-Târîh*, thk., Ebi'l-Fidâ Abdullâh el-Kâdî, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1987.
- İbnü'l-Kütübiyye, Ebû Bekr Muhammed b. Ömer b. Abdülazîz, (ö. 367/977), *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, thk., İbrâhim Ebyârî, Dârü'l-Kütübi'l-Mısırî, Kahire 1982.
- Kennedy, Hugh, *Muslim Spain and Portugal: A Political History of al-Andalus*, Longman Press, London 1996.
- Lane-Poole, Stanley *The Moors in Spain*, 8. Edition, T. Fisher Unwin, London 1888.
- Makkarî, Ahmed b. Muhammed, (ö. 1041/1632), *Nefhu't-Tîb min Gusni'l-Endelüsi'r-Ratîb*, Dârü Sâdir, Beyrut 1928.
- Merraküşî, Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülvâhid, (ö. 647/1250), *Târîhu'l-Endelüs*, Matbaatü'l-Cemâliyye, Kahire 1914.
- , *el-Mû'cib fî Tellîsi Ahbârî'l-Mağrib*, Brill, Leiden 1881.
- Nüveyrî, Şihâbeddîn Ebu'l-Abbâs, (ö. 732/1332), *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, thk., Abdülmecid Türhaynî, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004.
- Joseph O'Callaghan, *A History of Medieval Spain*, Cornell University Press, Ithaca 1983.

- Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2013.
- , "Hişâm I", *DİA*, XVIII, İstanbul 1998, 145-146.
- Scott, S. P., *History of the Moorish Empire in Europe*, vol. I, J. B. Lippincott Company, Philadelphia 1904.
- Syed Azizur Rahman, *The Story of Islamic Spain*, New Delhi 2003.
- Watt, W. Montgomery – Pierre Cachia, *Endülüs Tarihi*, trc., Cumhur Ersin Adıgüzel – Qiyas Şükürov, Küre Yayınları, İstanbul 2012.
- Yonge, Charlotte M., *Christians and Moors of Spain*, Macmillan and Co. London 1878.
- Zikr'u Bilâdi'l-Endelüs*, (müellifi meçhul), thk. ve trc., Luis Molina, Consejo Superior de Investigaciones Científicas Instituto Miguel Asin, Madrid 1983.
- Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, sadeleştiren: Yasemin Çiçek, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.